

HET ONBESCHRIJFELIJK GEBEUREN¹

In de dienst is gelezen: Psalm 36: 6-10, Efeziërs 3:14-21

In de dienst is gezongen: Psalm 122: 1, 3 (1773), Gezang 164 (1938), Psalm 45: 2 (1773), Psalm 31: 5, 15, 16, 17 (1773), Gezang 171: 4 (1938), Psalm 17: 8 (1773).²

[Schuldbelijdenis]

Gemeente, wij willen samen voor God onze schuld belijden...

O eeuwige God en allergenadelijkste Vader, wij verootmoedigen onszelf uit de grond van ons hart voor uw hoge majesteit, tegen welke wij zo menigmaal en zo gruwelijk gezondigd hebben, en bekennen dat (zo Gij met ons in het gericht wilt gaan) wij niet anders dan de eeuwige dood verdiend hebben... [2 Thess. 1: 9].

Wij hebben allen als schapen gedwaald en hebben grotelijks tegen U gezondigd, hetwelk wij bekennen en het is ons van harte leed. Ja wij belijden, tot onze vernedering en tot prijs van uw ontferming over ons, dat onze zonden het getal van de haren van ons hoofd te boven gaan [Lk. 12: 7] en dat wij tienduizend talenten schuldig zijn, waartegen wij niets hebben om te betalen, waarom wij ook niet waardig zijn uw kinderen genaamd te worden, noch onze ogen op te slaan ten hemel, om onze gebeden voor U uit te spreken.

Nochtans, o Here en barmhartige Vader, wetende dat Gij niet begeert de dood van de zondaar, maar dat hij zich bekere, en leve, en dat uw barmhartigheid oneindig is, die Gij bewijst aan degenen die zich tot U bekeren, roepen wij U van harte aan, in het vertrouwen op onze middelaar Jezus Christus, die het lam van God is dat de zonden der wereld wegneemt [Joh. 1: 29], en bidden U dat Gij wilt medelijden hebben met onze zwakheid, ons om Christus' wil al onze zonden vergevend. Was ons in de zuivere fontein van zijn bloed, opdat wij rein en sneeuwwit worden. Dek onze naaktheid met zijn onschuld en gerechtigheid, om de eer van uw Naam. Reinig ons verstand van alle blindheid en onze harten van alle moedwil en hardnekkigheid. Open thans de mond van uw dienaar en vervul die van uw wijsheid en kennis, opdat Hij uw Woord zuiver en vrijmoedig mag verkondigen. Bereid ook ons aller harten opdat wij dat horen, verstaan en bewaren mogen. Schrijf uw wetten (naar uw belofte) in de tafelen van ons hart en geef ons lust en kracht daarin te wandelen, tot prijs en eer van uw Naam en tot stichting van uw gemeente. Amen.

[Toespraken]³

Bij dit afscheid van Amsterdam, deze heerlijke stad, deze goede gemeente, en van het ambt, het wonderbare, dat mij bij het rijpen van de jaren al meer wonderbaar is geworden, zij het

¹ *Het onbeschrijfelijk gebeuren. Predikatie, bij het afscheid van de Ned. Herv. Gemeente te Amsterdam, gehouden in de Nieuwe Kerk te Amsterdam op 14 October 1945. Amsterdam: Ten Have 1945. Overgenomen uit: Verzameld Werk 13. Preken. Kampen: Kok 2008, 439-463. De tekst is licht geredigeerd (spelling, interpunctie). De eindnoten zijn verhuisd naar de tekst (Bijbelplaatsen) of naar voetnoten. Die voetnoten zijn waar nodig aangepast en aangevuld. De tekst van 1945 is digitaal te vinden via Delpher:*

<https://www.delpher.nl/nl/boeken/results?query=%22het+onbeschrijfelijk+gebeuren%22&coll=boeken>

² De complete liturgie van 1945 bevatte de volgende elementen: Votum en groet | Psalm 122: 1 en 3 | Schuldbelijdenis | Gezang 164 | Toespraken | Psalm 45: 2 | Schriftlezing: Psalm 36: 6-10, Efese 3: 14 tot einde | Gebed | Tekst: Johannes 21: 25 | Psalm 31: 5, 15, 16 en 17 | [Prediking] | Nazang: Gezang 171: 4 | Gebed: Het Onze Vader | Slotzang: Psalm 17: 8 | Zegen.

³ Dit gedeelte, in rood, is niet opgenomen in de tekst van 2008, maar lijkt interessant genoeg om te 'bewaren'.

mij vergund U allen een ogenblik aan te spreken op uw ambt: de gemeente, de ambtsdragers en alle helpers.

En dan moet ik u danken, gemeente van de Heer, dat gij mij een plaats gegeven hebt in uw midden, in uw hart en in uw gebeden: want het is te merken of er gebeden en gestreden wordt. Gij hebt bovendien trouwhartig uw aandacht gegeven aan velerlei waar ge aanvankelijk misschien wat onwennig tegenover hebt gestaan. En er zijn er hier geweest die een bijzondere verkwikking voor mijn binnenste zijn geweest en een spoorslag voor mijn soms ingezonken geest. Ook daarin hebt gij het ambt van de gelovigen bekleed. Ik dank met name voor de bijna magische inspiratie, als ik het zo zeggen mag, die uitgaan kan van een eerbiedige gemeente, van de wachtende stilte in de eredienst. Ik heb u te danken voor die zeldzame gave, die ik in vroegere gemeenten weliswaar ook wel heb gevonden maar toch zo diep niet als hier. Het is een genade voor een mens, niet, zogenaamd, eindelijk tot zijn recht te komen, maar tot zijn eigenlijke wérk, een genade vooral omdat hij zelf zo vaak tegen zijn eigen heil is geweest en óf door overmoed gedreven óf in neerslachtigheid bevangen geneigd zijn krachten en gaven te verstrooien. Het is een genade als het ambt van de gelovigen hier en daar trouw en eenvoudig wordt gedragen en, vaak ongeweten, als een heilzaam correctief ingrijpt. Broeders en zusters, ga daarmee voort, gun dat ook anderen en geef dat ook aan mijn opvolger, wie het ook zij.

Gij, broeders van de kerkenraad, gij hebt mij een bijzondere opdracht verleend. Met grote aarzeling heb ik die destijds aangenomen. Maar al mijn vrezen zijn beschaamd. Het werk onder de niet-kerkelijken in Zuid reken ik tot de allerrijkste tijd van mijn leven. Hoe kostelijk was mij deze vrijheid, hoe zwaar en toch hoe kostelijk de nieuwe verantwoordelijkheid die mij gegeven werd, in het proefjaar 1943 weliswaar nog belast met de onmogelijke taak tegelijk de Jordaan nog goeddeels te verzorgen. De laatste anderhalf jaar eerst werd een volledige overgave aan deze bijzondere opdracht mogelijk. Nu weet ik wel dat zulk een korte tijd vrijwel niets schijnt te bewijzen en te betekenen en het is nog steeds vrome stijl om geringschattend te spreken over hetgeen gedaan, bereikt en verkregen werd. Maar het komt mij voor een smaden van de zeer bijzondere zegen te zijn wanneer men kleineert wat mijn medestanders en ik op dit veld van arbeid hebben mogen zien. Toch, te zeggen: er werd in Zuid iets gróóts verricht, het zou niet uitdrukken wat ons vervult. Beter klinkt ons in de oren: er is iets groots gebeurd. De Here Jezus heeft aldaar vele krachten gedaan, het Woord wies en er waren velen die ontwaakten, door het pastoraat, tot de kennis van God, onze Zaligmaker.

Ieder heeft zo zijn specialiteit: er zijn kerkrechtkenners en er zijn huwelijksbevestigers, er zijn jeugdleiders en er zijn goddank altijd ook trouwe pastores. En niets van deze verscheidenheid kan worden gemist in de gemeente. Zoals u weet zag ik het onderricht in de heilige Leer als het meest aangelegene waarmee de toekomst van de kerk, met name van de jongere generatie, staat en valt, ja als bijna nog belangrijker dan de prediking. Het *Bijbels ABC*⁴ moest opnieuw worden gespeld. En ik ben dankbaar dat velen van de kerkenraad ook daaraan hun sympathie, hun medeleven en hun gebed hebben gegeven.

Ik mag nu aan het eind van mijn ambtswerk hier wel zeggen dat de hoogmomenten in mijn leven van de laatste jaren objectief samenhangen met de gewichtige stonden en de belangrijke gebeurtenissen in het leven van de kerk in het algemeen. De strijd voor de reorganisatie was, vlak voordat ik hier kwam, naar het scheen verloren, doch is nu

⁴ Verwijst naar de cursus die in de gehele hervormde gemeente van Amsterdam gehouden werd vanaf medio 1941. De training van de gespreksleiders hiervoor werd verzorgd door Miskotte, de teksten ervan werden verzameld in de gelijknamige uitgave in december 1941.

wonderbaar in een nieuw stadium gekomen en nadert de eerste zegepraal. Het debat over het nationaalsocialisme, de opening van de Bijbelschool of Bijbelcursus, de organisatie van kringen, het hervatten van het kerkelijke gesprek met de richtingen, de polemiek tegen het antisemitisme, een beter begrip voor het rooms-katholicisme, de ontmoeting met de vervreemde intellectuelen, bovenal de geestelijke fundering van het verzet tegen de totaalstaat tijdens de bezetting en daarna het nieuwe begrip voor de plaats van de kerk bij de herordening en vernieuwing van het sociale leven en de toenadering tot het socialisme. Daarin hebt gij slechts betrekkelijk, met reserve, meegeleefd. Maar ik ben toch de diepste dank aan u, broeders ouderlingen en diakenen, verschuldigd dat gij hebt willen trachten het te begrijpen, dat gij mij ruimte hebt gegeven. Wanneer ik in de Jordaan had moeten blijven, dan was er zeker van dit alles minder terechtgekomen, dan zou veel daarvan niet, of minder intens beleefd en vluchtiger aangepakt zijn. Broeders ouderlingen en diakenen, wees gezegend in uw verdere dienst, nu en voortaan, tot eer van Gods Naam en tot opbouw van de gemeente.

Gij, broeders in de bediening van het heilig Evangelie, ik voel hoe ik tegenover u bijzonder tekortgeschoten ben. Het is niet eenvoudig daarover uit te weiden in het openbaar en ik zal dat ook bij deze gelegenheid niet doen. Maar het is toch niet enkel schuld dat ik niet méér voor u ben geweest en niet meer van u heb mogen en kunnen ontvangen, het komt ook doordat altijd weer te veel gevergd wordt van steeds dezelfde mensen. En daarbij heb ik nu niet alleen, zelfs niet allereerst, het oog op mijzelf, maar op meerderen onder u. De stad is verderfelijk voor alle zo hoog nodige concentratie en alle echt menselijke onderlinge verkeer. De laatste tijd zijn er een paar verzoeken tot mij gekomen die mij diep hebben getroffen, verzoeken van stadspredikanten van elders die mij vragen: zorg toch dat er voor ons een retraite komt, niet om te mediteren allereerst en niet een conferentie met tien onderwerpen, maar een stille plaats, met in de morgenuren een paar colleges om onze kennis op te frissen en de rest van de dag om ons met elkander rustig te bezinnen op ons werk, maar óók op onze eigen staat voor God, want wij leven aan onszelf voorbij. Mijns inziens verklaart dit veel van de teleurstellingen die wij de mensen niet zelden bereiden, en een wonder is het wel vaak in onze ogen dat wij het volhouden en staande blijven en iets uitrichten. Ja, gebed en tranen, daarin bestaat de wapenrusting van de vermoeiden en belasten, ook onder de predikanten.

Broeders, vooral gij gejaagden en overvraagden, ik dank u voor uw vriendschap en geduld en voor uw meest zeer milde beoordeling. Als de nieuwe indeling in buurtgemeenten haar beslag zal hebben gekregen en voluit gaat functioneren, zal er allicht meer overzichtelijkheid in uw werk komen.⁵ Ook dan nog zal men niet kunnen zeggen dat Jeruzalem dorpsgewijs wordt bewoond [Zach. 2: 4], maar het is tóch een bundel nieuwe mogelijkheden tot vruchtbaar werk. De Here God geve u menigmaal nieuwe veerkracht door de vernieuwing van uw jeugd en dan zal het u weer duidelijk worden wat de dominee zo zeer van node heeft voortdurend voor ogen te houden, namelijk dat gij niet kunt zeggen wat iemand doen moet voor en aleeer gij aan hem zijt kwijt geworden wat hij gelóven mag. Welk een troost als gij dit ook vooral op uzelf toepassen mag en weet dat er geen sprake kan zijn van klaarheid over de vraag wat gij doen moet, als u niet eerst weer geheel opnieuw klaarheid hebt gekregen over hetgeen gij voor uw werk geloven mag.

De gemeente zou niet kunnen bestaan indien er geen mensen waren die zich bereid verklaarden het zogenaamd uitwendige werk te doen. Heren kerkmeesters, onder uw

⁵ De nieuwe kerkorde van de Nederlandse Hervormde Kerk, waarin de 'wijkgemeenten' werden geïntroduceerd, werd van kracht in 1951.

beheer hebben wij geen klagen en het is jammer dat zo weinigen in de gemeente van hun waardering doen blijken. Laat ik voor mij u hartelijk danken voor al uw goede zorgen en u wijsheid wensen bij de voldoening aan de nieuwe eisen van dit tijdsgewricht. Maar er zijn nog zovelen naast u die ik toch, al is het maar met een kort woord, meen te moeten bedanken: collectanten en kosters en kerkelijke dienaren van allerlei rang, die onmisbaar zijn en zich verdienstelijk maken zonder dat het veel aandacht trekt, terwijl het toch een gedurige realisering betekent van het ambt van de gelovigen. Wanneer ik in mijn herinnering naga wat er in alle stilte wordt verzet in de wijken, ook in XXI⁶, door huisbezoekers en jeugdleiders en voorgangers van clubs, moederkransen, kleine en grote orgelisten en dirigenten, inzamelaars en uitdelers van goede gaven, gaarders en suppoosten, leden van nazorg- en ontvangstcommissies, dan kan het mij zijn alsof de *humanitas*, de nederigheid van de Here Jezus, in gebroken kleuren in die allen dóórschijnt.

En nu ten slotte, ja als wij bedenken wat wij als kerk in een verwilderde, wanhopige, maar toch geen kamp gevende wereld zouden moeten doen, wat er eigenlijk zou moeten gebeuren – en dat onmiddellijk! en dat met kracht! nieuw en klassiek, soepel en vast – als we ons een ogenblik voor ogen stellen de nieuwe crisis waarin de kerk dreigt te geraken, terwijl ze nauwelijks de aanval van het fulminante heidendom te boven is gekomen, dan zouden wij bezwijken als wij niet wisten van de grote gang van de Gezalfde in de historie. Wij kunnen de onuitsprekelijke Waarheid die ons soms dreigt te overheersen en de onuitsprekelijke moeheid die ons soms dreigt weg te spoelen in geen enkel opzicht aan, ja wij kunnen ons daaruit alleen maar oprichten wanneer we ons opstellen terzijde van de heirbaan waarlangs Jezus Christus, onze Leider en Held rijdt op het woord van de Waarheid..., om Hem met kinderlijke zin ruim baan te geven.

Gij allen, beminde gelovigen, geliefden in onze Heer Jezus Christus. Van ambt gesproken: is dit niet, in plaats van een vlucht uit, juist een plaats nemen, het rechte plaatsnemen in het ambt als wij als supporters in hagen staan geschaard langs die weg, om door het geloof de zegetocht van de Here Jezus Christus in deze wereld mee te maken en Hem te loven die mét ons is alle de dagen tot de voleinding van de wereld [Mt. 28: 20] en die ook in de grote geestelijke strijd van deze eeuw zijn geduchte daden stellen zal. Het kan niet anders zijn of onze zogenaamde wanhoop wordt ons tot een barre schuld, maar zij wordt daarbovenuit beperkt en begrensd door de heerlijke uren waarin we wéten van een regering die alom is, die zachtmoedig is en rechtvaardig, de regering van het zuivere Woord van de waarheid. Geloofd zij Jezus Christus! Amen.

Verheffen we ons van onze zitplaatsen en laat ons dankbaar hulde doen aan de Koning van de kerk.

[Gebed]

Getrouwe God en Vader, wij danken U dat Gij ons geroepen hebt uit de duisternis tot uw wonderbaar licht, dat uw aangezicht ons heeft gekend en dat Gij ons hebt verkoren en hebt doen naderen en uw heilstem doen horen en doen wonen in uw huis.

Here, wil ons vanavond bij alle gedachten van weemoed, bij alle besef van schuld, bij alle onwennigheid, bij alle dreigende vervreemding en te midden van duizend vragen die ons bestormen, zegenen, door ons indachtig te maken het wonder van onze verkiezing: dat uw liefde zo vrij en zo krachtig ons heeft overmocht en dat Gij ons leven hebt veranderd door het

⁶ Het kerkelijke nummer van de buurt – een deel van de Jordaan en oud-West – waar Miskotte zijn Amsterdamse werk in september 1938 begon.

te nemen in uw hoede, naar de natuur en naar de geest, voor de tijd en voor de eeuwigheid. Leer ons dan dit laatste uur van samen zijn van deze herder en leraar en deze gemeente vieren als een uur van blijdschap in de herdenking van zoveel goedheid, in de herdenking van zoveel blijdschap die door de dienst van het Woord en de dienst van het pastoraat in de voorbijgegane jaren over ons werd uitgestort.

Hoe groot, o God, is het goed dat Gij reeds in dit leven waar maakt en bevestigt aan ons hart, voor het oog van de mensen.

Zend, Here, uw licht en uw waarheid nader, dat die ons leiden, dat die ons brengen tot uw heilige berg en tot uw woningen [Ps. 84: 24].

Amen.

De tekst is Johannes 21: 25: “En daar zijn nog vele andere dingen die Jezus gedaan heeft, welke, zo ze elk bijzonder geschreven werden, ik acht dat ook de wereld zelf de geschreven boeken niet zou bevatten. Amen”.

[prediking]

Gemeente van de Heer, vanavond is er een grens gesteld in mijn leven en ook enigszins in het uwe. Maar gij leeft toch enkel met mij mee op uw wijze, omdat uw grens een totaal andere is. Gij kunt zeggen: voor deze man een andere, maar ik kan niet meer zeggen: voor deze gemeente een andere. Aan mij is een grens gesteld, ik moet ophouden... en ik kán zo moeilijk ophouden.

Er komt een einde aan mijn ambtelijke dienst en ik zou het willen uitstellen als ik kon, zou het misschien soms ook willen verenigen met die andere, ik zeg niet hogere opdracht, indien het mogelijk was.⁷ Bij buien zou ik zelfs op mijn schreden willen terugkeren om voor de rest van mijn leven in die oude dienst te staan, die ik nu vierentwintig jaar heb vervuld.

Het ellendige is dat je op een avond als deze toch eigenlijk moet toegeven: ik heb nog niets gedaan en nog niets gezegd, niets vergeleken bij de opdracht! En dan bekruipt je onverwacht het gevoel: o één keer nog je leven overdoen...!⁸ Maar het is niet alleen de zonde en het tekort waardoor wij tekortschieten. Het verdriet daarover dat het niet tot voleinding komt en dat het weinig uitwerkt, dat verdriet wordt verdiept en tegelijk voor een goed deel verstilld door de wetenschap dat het in honderd nieuwe levens en ambtsbedieningen toch ook niet zou volbracht zijn, omdat de áárd van de boodschap en de áárd van het heil een lengte en breedte, een hoogte en diepte heeft die de kennis te boven gaat [Ef. 3: 18vv.], die door geen ijver wordt gegrepen. En zo komt het bitterzoete gevoel over een mens van de ontoereikendheid van de kerk zelf, door... de schuld van Jezus Christus! Door de schuld van Hem wiens wezen en werken te groot zijn. Het is Hem te wijten, Hem te danken dat wij niet klaar komen en telkens blijken nauwelijks begonnen te zijn. Wij worden oud aan de overmatige jeugdigheid van het evangelie.

⁷ ‘Die andere opdracht’: de benoeming tot kerkelijk hoogleraar aan de Universiteit van Leiden. Twaalf dagen na deze afscheidsdienst, op vrijdag 26 oktober 1945, zou Miskotte daar zijn inaugurele rede houden: *De praktische zin van de eenvoud Gods*.

⁸ Eerste regel van een gedicht van Adwaita (J.A. Dèr Mouw), in *Brahman* I. Amsterdam: W. Versluys 1919, 49. [974] Het eerste woord bij Adwaita is overigens niet ‘O’, maar ‘Ja’.

Aan het eind van het Johannesevangelie, waarin zo machtig getuigd is en zo helder geschreven over de mystieke heerlijkheid van Jezus Christus, daar staat nadrukkelijk: “Er zijn nog vele andere dingen die Jezus gedaan heeft, welke, zo zij elk bijzonder geschreven werden, ik acht dat ook de wereld de geschreven boeken niet zou bevatten”.

Wat is dat? Eerst heeft de evangelist Johannes, niet de eerste de beste, die waarschijnlijk de andere evangeliën kende, op zijn hoge, rijpe leeftijd getracht in één grootse reeks van gesprekken, beelden, gebeurtenissen te beschrijven wat hijzelf gezien en gehoord heeft van Jezus Christus’ heerlijkheid. De heerlijkheid en de majesteit en de goddelijkheid van de Zoon van God wilde hij aan de gemeente en aan de wereld als het onvergelijkelijke voor ogen stellen. Het Licht van de wereld moge doorschijnen door zijn getuigenis, de weg, de waarheid en het leven [Joh. 14: 6], het eeuwige Woord moge voor ons staan in levende presentie door zijn spreken. En wat de andere drie evangelisten nog niet goed of volledig genoeg beschreven hadden, dat zou hij willen aanvullen en vervullen, zo volledig, zo getrouw, zo verheven, zo waarachtig als mogelijk.

Zie, nu is het verhevende dan eindelijk voltooid, nu is dan dat verhaal zuiver uitgeschreven en de achtergronden glanzen van een glorie die nabij is als het zilver fond van een icoon – en nu zal hij, zalig-moe en bevredigd, de pen neerleggen.

Maar nee, hij weet dat hij nog lang niet alles gezegd heeft van de heerlijkheid van Jezus Christus: er bleef nog zoveel onbeschreven en ongeschreven... Is het omdat hij te moe is, te oud, of ook omdat het besef meer en meer in hem levend wordt dat het geen zin heeft door te gaan? Hij moet ophouden en hij kán zo moeilijk ophouden, het is een smart midden in het leven op te houden met een werk dat meer waard is dan het leven zelf.

Toch, het boek moet beëindigd worden, want aan alles komt een eind en de mensen wachten erop en de mensen leven bij de dag en bij de boodschap van de dag. Er moet een streep gezet worden onder het zuiverste getuigenis, en dan komt daar dat laatste, dat allerlaatste woord, waarschijnlijk toegevoegd door een leerling van de apostel, iemand die hem door en door gekend heeft en wist hoe het hem te moede was, en die zegt: “Er zijn nog vele andere dingen die Jezus gedaan heeft, welke, zo zij elk bijzonder geschreven werden, ik acht dat ook de wereld de geschreven boeken niet zou bevatten”.

Kom kom, is dat nu niet een typisch staaltje van oosterse *overdadigheid* en abundantie (een rubriek overigens waar wij zoveel onbegrijpelijkheden van de Bijbel op plegen af te schuiven!)? Men heeft gezegd dat dit een kapitale overdrijving is, want hoe zou er nu, ook al zou men alles, ja alles van een leven van drieëndertig jaar haarfijn beschrijven, méér te verhalen zijn dan een groot boek vol? In plaats van kleine traktaten, gelijk de evangeliën toch tenslotte zijn, desnoods een kast vol, een kamer vol – maar een *wereld* vol? En dan erbij zeggen dat die wereld dat niet eens zou kunnen bevatten? Schromelijk overdreven, zegt de nuchterling, de matte ziel.

En een ander zal wellicht opmerken: hadden Johannes en de andere apostelen de wereld maar een beetje voller gemaakt met getuigenissen (nou ja, geen wereld vol, maar inderdaad een kast, een kamer vol), dan wisten we veel meer en waren niet zo gebonden aan deze kleine fragmenten van de evangeliën, dan bleef er niet zoveel onopgehelderd, dan zou veel twijfel weggenomen zijn en hadden wij een bredere basis om onze houding te bepalen en tot een wel-verantwoorde beslissing te komen.

Vrienden, wanneer wij op een stille voorjaarsavond staan te midden van het ontwakende leven, als wij het horen en zien en ruiken en tasten, en de jonge twijgen staan tegen de tedere avondhemel, en de stilte van de verten dringt naderbij, de stilte die het al doorzingt en die ons hart jong maakt en oud, die ons hart heft in een levenstijd onze leeftijd ver te boven – dan ontbreken ons de woorden. En als wij het voor de honderdste maal beleven, dan zal het nóg zo zijn dat de woorden ons ontbreken, want we kunnen het niet omvatten. Of wanneer wij muziek mogen horen die waarlijk als uit het wereldhart opruist met haar harmonieën, en die in haar melodie de snik en de jubel van een mensenhart meevoert, opdat wij die herkennen zouden als méér dan een stemming die wisselt, als de echo van onze verwerping en verkiezing, wanneer zij ons meeneemt hoog boven mensen en hun klein bestaan – de woorden ontvallen ons en zullen ons steeds weer ontvallen.

Of wanneer wij overdenken, aan het sterfbed of aan de groeve van een groot en dierbaar mens, zijn begaafdheid, wat hij bedoeld heeft en gezegd en wat ervan begrepen is, hoe hij zich gegeven heeft, zijn verborgen strijd en zijn openbare, aanstekelijke levensmoed, hoe hij het zag, hij alléén zo zuiver... en we horen dan hoe de mensen maar praten en praten en wat ze allemaal zeggen, dan zouden we hun het zwijgen willen opleggen en stil weggaan, want het was onbeschrijfelijk, onuitsprekelijk, en voor ons is op dat ogenblik heel anders openbaar wat wij aan zo een mensenkind hebben beleefd, maar opgeroepen om het dan zelf beter te doen zouden wij falen.

Zie en nu overvalt mij zo vaak de angst dat ons godsdienstig leven, ons bidden, ons gaan en staan in en rondom het heiligdom, ten slotte blijft beneden het peil van die gebeurtenissen die ik u daar aanduidde, van voorjaarsavond en muziek en de erkenning van een diep, dierbaar mensenleven.

Is het u vaak overkomen dat gij, uit de kerk komend, moest uitroepen in verrukking: *onbeschrijfelijk!* Is het u vaak overkomen in de lange jaren van uw kerkgang en uw gebedsleven en uw verkeer met geestelijke dingen dat gij ervan spreken móest van wat de Here aan uw ziel had gedaan? [Ps. 66: 6] en dat gij het moest afbreken, niet uit de een of andere aanstellerij, maar omdat het verder eenvoudig niet ging, omdat u de woorden ontbraken, omdat het onuitsprekelijke u de stem afsneed?

Is het niet veeleer zo, helaas, dat de meesten uit de gemeente al blij waren wanneer zij enigszins gesticht werden, het vrij aardig en niet onaangenaam vonden? Sommigen vonden het al opperbest als ze zich niet verveelden en hun fatsoen konden houden. Als er zo'n beetje orde en regelmaat in onze kerkgang bleef en in ons gebedsleven en in onze levensstijl, als we er niet helemaal los van raakten. Misschien dat we nu en dan uit onze leegte de armen in alle ernst eens ophieven en uitstrekten ten hemel, tot de werkelijkheid van God...

Maar dat extatische en hymnische, waarin ten slotte de ware gezondheid van de geest openbaar wordt, dat verslâgen-zijn door die Goedheid, die goedheid die het al te boven gaat, die goedheid die in eeuwigheid duurt⁹ – wie kent dat nog? Wie zingt er nog in verrukking:

Hoe groot is 't heil, dat G' in dit leven,

⁹ Psalm 118, vers 14 (1773).

*ver boven beed' en wensen,
reeds wrocht voor 't oog der mensen!*¹⁰

O! hoe nuchter en mat is ons bestaan! Er is niet veel te beschrijven en wat er te beschrijven valt, dat is zo heel gewoon, zelfs terwijl we, althans verstandelijk, weten voor het eeuwig Aangezicht te verkeren.

Maar, nietwaar, dat kan toch onmogelijk in orde zijn, tenminste wanneer het regel blijft. Want hoe is het in het werkelijke leven – niet in het zogenaamde leven! – als de werkelijkheid ons overmeestert? Dan gebeurt het toch dat wij, onverwacht, voor wij het weten, zeggen: 'God!', zeggen, bidden, vloeken: 'God!', op een toon waarin is samengedrongen de angst en de verrukking van het bestaan, het in-de-engte-gedreven-zijn en het besef die engte te boven en te buiten te moeten en te mogen gaan.

Als de dood klimt in de vensters, als we schrikken, wanneer we werkelijk verrast worden, als iets ons ondraaglijk voorkomt en we werkelijk verontwaardigd worden, als de werkelijkheid de maten overschrijdt van wat wij het werkelijke leven noemden, dan zeggen we: 'God!' en dan is het ons als bij die voorjaarsavond, als bij die muziek, als bij die zielenglans van een dierbaar mens – dan is het onbeschrijfelijk.

Dat nuchtere en matte van het godsdienstig leven, dat onmogelijk in orde kan zijn, brengen wij mee de kerk in, het wasemt tegen de ruiten en het wordt als een dichte rook die te snijden is, en het drukt op de ziel. Het is het irreligieuze bij uitstek, maar ook de neerslag van het ongelovige bestaan bij uitstek! En het is wel vaak kenmerkend voor de Nederlandse burgerij. Zie u moet dat goed verstaan: er is ook een goede, een heilige nuchterheid. Zij komt vóórt uit de waakzaamheid tegen de Boze en uit de verwachting van de Wederkomst. Maar wie zou willen beweren dat de nuchterheid hier bedoeld dáárop teruggaat?

Zelfs de echte, opstandige vloeker beschaamt ons in onze nuchterheid en matheid, die duurt onder alle omstandigheden.

Wie 'God!' zegt, vergaat in zijn Niet, en wordt geworpen in de ruimte waar hij, in zijn duizeling, wordt opgegrepen.

*Daar huivert, on-
weerstaanbaar, iets
in 's mensen merg en midden,
dat hemelwaards
de ziele haalt,
dat knielen doet en bidden!*¹¹

Doch het overkomt ons maar zelden... en u hoeft u maar even te herinneren hoe u vroeger, als jongen of meisje, uit het dakvenster starende naar de hemel, kon bezwijken en oprijzen aan een niet nader aan te duiden ontroering, en ge weet hoe ge sindsdien achteruit zijt gegaan, geestelijk verdord zijt...

¹⁰ Psalm 31, vers 15 (1773).

¹¹ Laatste strofe van het gedicht met de beginregel 'De zonne rijst' van Guido Gezelle, in: *Tijdkrans* (1893). [2074] Guido Gezelle: *Dichtwerken* II. Amsterdam: L.J. Veen ³1949, 21.

*Hoe klein, o God, hoe kleene,
donker en alleene,
ligge ik in dien grooten al
van uw licht verloren,
lijk een ongeboren
kind, dat niemand baren zal!*¹²

O! de schepselen boven en rondom en onder ons beschamen van dag tot dag onze afwezigheid, onze verstrooidheid, die zonder onderbreken schijnt te moeten duren tot we eindelijk een weinig meedoen in de stille lofzegging.

*Eenpariglijk omzingt gij,
choorewijs omringt gij
't Wezen, dat nooit aan en ving.
(...)*

*Wij – ik en gij – belijden,
wij, door alle tijden,
wij, door alle ruimten heen,
wij, van Hem begonnen,
zielen, sterren, zonnen
't woord van zijn almachtigheên!*¹³

Maar broeders en zusters, laten wij wat dit betreft ook de billijkheid betrachten. Want al zijn onze nuchterheid en matheid niet te verdedigen, dat wij tot de jubel zo zelden komen is begrijpelijk. Er zijn ook ándere dingen, barre dingen die de jubel in ons verstoren. Wat God gesproken en gedaan heeft, wij zien het zo eenzaam en venkeld staan, nietwaar, als een uitzondering in een wereld van noodzaak, een nauwelijks ernstig te nemen inzet van een komende wereld die niet gekomen is en niet eens aanstalten schijnt te maken de ándere dingen te veranderen. Waarlijk, er is in deze wereld wel meer te zien en te beleven dan zielen, sterren en zonnen in effen wenteling en stille pracht... Er is bronst en drift en waanzin, wanhoop en verderf, niet in de verte maar ook dichtbij en in ons. Verbijsterend leed en martelende rampen slaan over ons, raadsel op raadsel dringt op ons aan, stempelkantoren vóór de oorlog, tanks ín de oorlog – en daarna de misère zovelen onveranderd te vinden. En de mens wordt niet getéld, de waanzin gaat voort, de euvele zelfontvouwing van een klaarblijkelijk godvergeten en ogenschijnlijk godverlaten wereld. Er is waarachtig in deze wereld allerlei te beschrijven wat ons intoomt en insnoert... En de haren rijzen ons te berge als we trachten een en ander ons beslist voor te stellen. Is het wonder dat ons geloven en bidden, onze kerkgang en ons gebedsleven daardoor worden gedrukt?

¹² Tweede strofe van het gedicht met de beginregel 'Alleene, uit aller oogen' van Guido Gezelle, in: *Tijdkrans* (1893). Guido Gezelle: *Dichtwerken* II. Amsterdam: L.J. Veen ³1949, 29.

¹³ Deel van de achtste en de negende strofe van het in noot 11 genoemde gedicht.

Ja er zijn nog andere dingen, dingen die ons *reden tot klagen* en vragen geven en persónlijk is ons zoveel onuitsprekelijk onrecht aangedaan... Misschien zijn er hier die nog letterlijk en geestelijk de littekenen dragen van wat in de martelgang van de laatste jaren de hand van mens en god en lot hun deed.

Zie dan kan het niet anders of wij moeten, mét de Bijbel, begrijpt u het goed! mét Job, mét de Prediker en anderen, ruimte laten aan de twijfels en de vertwijfeling laten spreken, voor zover zij spreken kan en in ons eigen leven ruimte laten aan het verzet en de opstand.

In allerlei talen en literaturen hebben wij een rijkdom van zielsbewegingen en woordgebaren om dit te vertolken, maar zie, wanneer het waarachtig érnst wordt, dan schieten onze woorden tekort. En wij zouden het wel als Job willen gehouwen hebben in een rots, geschreven met een ijzeren griffel [Job 19: 24], wij zouden wat ons overkwam willen vasthouden als een aanklacht, uitvoerig en nauwkeurig, en met Job zeggen: "Laat mijn tegenpartij" – dat is God – "een boekrol volschrijven, ik zou haar om mijn hoofd winden, gelijk een tulband..." [Job 31: 35v.] Die zogenaamde aanklacht tegen ons?! Ach, werd *ons* verdriet eens recht gewogen!

En dan – wat de mensen de mensen aandoen, dat gaat helemaal boven de maat van ons spreken en denken. Met deze wandaden komen we niet klaar, zelfs in de eerste aanloop van de bezinning is het ons onvoorstelbaar dat de mensen zó kunnen zijn. Nietwaar deze oorlog met zijn duistere achtergronden, maar ook met wat op de voorgrond aan duistere daden is gesteld. Bergen-Belsen, Amersfoort, de Japanse kampen en overal langs wegen en straten, op binnenpleinen en heidevelden en in ondergrondse vertrekken heeft zich de gekwelde kwelgeest uitgeleefd – ongestoord, eigenmachtig. Hoe houden wij het uit, in 's hemelsnaam, hoe houden wij het uit... we dringen het weg anders zou ons het licht van de dag als een troebele stroom, als een bedrieglijke, giftige schoonheid in de ogen steken.

Is het zo onbegrijpelijk dat wij in deze wereld van tragiek geen oog meer hebben voor en niet meer weten willen van zielen en sterren en zonnen die eenpariglijk de Troon omringen?

Vrienden, tegenover dit onbeschrijfelijke staat dan 'God', God, u weet wel... nu ja, 'onze God', die God waar wij het altijd over hebben als het leven ons goed en soms als het ons bitter is, die God van de overlevering... die bekende, al te bekende, als een beschrijfelijke grootheid met nauwkeurig omschreven eigenschappen, die God die zelf een boekhouding schijnt bij te houden van deugden en zonden, naar de maten die wij plegen aan te leggen en naar het systeem dat ons toeschijnt enige orde te brengen in onze verwarde ervaring. Deze voorstelling, dit *beeld van God* te hebben in ons hoofd is nog veel erger en dodelijker dan alle matheid en nuchterheid, dan alle zonde en opstandigheid! Deze God op een prentje met zijn povere mantel van macht en een bundel attributen die wij kunnen opsommen, maar waarvan wij niets merken, deze God – en dit blijft akelig geheim – is helemaal niet God!

Geen wonder dat die God niet opgewassen is tegen de onbeschrijfelijke wereld en de raadselen van het leven, want het onbeschrijfelijke van deze wereld verduistert en vernietigt deze wélomschreven godheid... aan de onbeschrijfelijke glorie en de nog veel onbeschrijfelijker ellende van deze wereld bezwijkt hij. Het is of wij, wanneer wij over hem spreken en over zijn wereld, de pracht van deze wereld heimelijk achter de coulissen moeten brengen van zijn wereld om er straks ons eigen meubelen te herkennen.

Maar... deze God is de God van onze vóórstellingen! Nooit en te nimmer de God van het Woord, het Woord dat geschied is en nu geschiedt, present waar deze 'God' ons beheerst... Geen wonder dat wij er op den duur niets meer aan vinden en er niets meer aan hebben.

Zie nu komt in die beschrijflijke voorstellingswereld, met die onbeschrijflijk duizelige waan en méér dan waan, met die bittere ervaringen, Jezus Christus, en Hij wil ook iets zeggen, ook iets doen, te midden van al die andere daden.

Doch wij zien het niet... wij zien niet dat het op een nieuwe wijze onbeschrijflijk is, zodat de wereld de geschreven boeken niet zal kunnen bevatten. Wij kunnen niet anders dan dit alles – nog afgezien van onze achterdocht tegen oosterse abundantie – overdreven vinden.

Hoe komt dat? Waar wij dan toch wél gevoelig zijn voor de onbeschrijfelijkheid van het leven en van het kwaad? Komt het niet hier vandaan dat wij nog één onbeschrijfelijkheid hebben vergeten en veronachtzaamd, namelijk onze oude en nieuwe schuld, dat wij de onbeschrijfelijkheid van onze vervreemding, van onze rebellie niet meer kennen, een onbeschrijfelijkheid welke, evenals die andere onbeschrijfelijkheden, toch ook ergens geschreven is in Gods boek!?

Het meest kenmerkend van de westerse wereld sinds anderhalve eeuw is mijns inziens dat juist *hier het schuldgevoel verstierf* – terwijl toch het Westen steeds de diepten heeft gepeild van het zedelijk streven en tekort, van het ideaal en het falen, hoewel wij door de prediking onze verhouding tot God allereerst als een rechtsverhouding hadden leren verstaan. Wat de moderne wetenschap over de causaliteit leert en wat de oeroude religie van het Oosten leert over de kringloop van het bestaan sluit gelijkelijk het mystieke schuld bewustzijn uit waarop heel de diepte en breedte van ons levensgevoel berust. Maar dit zal méér zijn dan een verandering van levensgevoel, dat zal een terugval zijn in een vóórhistorisch, zich als excusabel rechtvaardigend leven, zonder verontrusting door het eeuwig oordeel Gods, het oordeel waaraan de *eeuwige zin* hangt van ons aller bestaan, waarin de eeuwige bestemming van elk menskind is uitgeheven uit de toevalligheid van de omstandigheden en gebracht voor de schone en verschrikkelijke verschijning van het Aangezicht, het tribunaal van de eeuwige Liefde, die wij de eeuwen door, samen en apart, hebben gesmaad en veracht, zo hard en gedurig, zo plomp en geraffineerd als we maar konden.

Wij weten niet meer wat eigenlijk in elke eredienst hoorde te gebeuren, uitwendig of inwendig, en wat in de rooms-katholieke kerk plaatsvindt als de priester aan het altaar zich op de borst slaat en roept '*mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa*' (mijn schuld, mijn schuld, mijn *allergrootste schuld*), en als de gemeente daaraan deelneemt door eveneens, door mede te bekennen: mijn schuld, mijn schuld, mijn *allergrootste schuld*...

Als daar, in zo'n ruimte, met schuld volgestapeld, schuld van vervreemding, schuld van koude, van dorheid, schuld van ondank en harde hoogmoed en schennige wellust en wilde willekeur, schuld van *haat, haat, haat* jegens Gods orde en gebod, als dáár, solidair-met-ons, God verschijnt, als dáár Jezus Christus komt, dan gaan wij er iets van verstaan dat Johannes geen einde kon vinden en dat het hem zo verdrieten kon op te moeten houden. "Ik acht dat ook de wereld zelf de geschreven boeken niet zou bevatten..."

Wat is dat? Dat is het antwoord van het geloof op het evangelie, op de ontmoeting met Jezus' daden. Het geschrevene zelf leidt heen tot de uitroep: onbeschrijflijk! Het is kwalitatief onbeschrijflijk en dat gevoelen zelf kan men niet anders uitdrukken dan op een

kwantitatieve wijze... op de wijze van: "Bij God zijn duizend jaren als één dag" [Ps. 90: 4], en "Één dag in uwe voorhoven, o Here, is beter dan duizend elders" [Ps. 84: 11], en hier: "Ik acht dat ook de wereld zelve de geschreven boeken niet zou bevatten". Want Liefde is het onbeschrijfelijk hart van alles wat verstaan en gezegd, geklaagd en gezongen kan worden. En nergens is de Liefde werkelijk, zo *concreet* als een liefhebbend mens en zo oneindig-waardevol als de eeuwige God zelf, nergens is ze waarlijk beproefd en waarlijk on-tragisch, nergens is ze waarlijk verborgen en tegelijk waarlijk triomfant dan in het leven, lijden en sterven van onze Heer Jezus Christus. Daarvan spreekt het apostolaat: het moest ophouden, maar het kón eigenlijk niet ophouden.

Daarom gaan wij nu dóór... in de apostolische successie. Daarom worden wij nu door deze onbeschrijfelijkheid van God, die alle onbeschrijfelijkheden van deze wereld verslindt, moe van verrukking en verrukt vanwege onze vermoeyenis.

De oorzaak hiervan ligt niet bij Johannes, niet bij de andere evangelisten, ook niet bij de kerk, evenmin bij het dogma, ook niet bij de voorgangers, de priesters en pastores, en de mensen die als zogenaamde leken helpen willen, maar de oorzaak ligt in de Beschrevene! Gemeente, de woorden en daden van onze Here Jezus Christus, vol van genade en waarheid, de woorden en daden die geschied zijn en nog geschieden zullen, moeten per se onuitsprekelijk, onbeschrijfelijk blijven. De volheid van Jezus' verschijning kon en kan in geen geval door mensenwoorden worden uitgeput. Al had men nog zoveel gezegd en geschreven, dan zou men toch aan het eind altijd moeten zeggen: wij zijn nog lang niet gereed, ja... al had men de hele wereld volgestapeld met boeken over Jezus' persoon en werk, dan zou het nóg niet uit zijn, de wereld zou te klein blijken... Waarom wij dan ook gedwongen zijn te geloven dat wij in de *hemel* als eerste werk zullen hebben de zoete arbeid van de verwondering, ja de 'voorstelling' van de 'hemel' (als we nu eens psychologisch mogen spreken) is ontstaan en bloeit voort bij Gods kinderen uit het besef dat we niet kláár komen met de dankbaarheid daarvoor dat deze God God is en dat wij zijn kinderen zijn, en dat zijn schepping zo schoon is vanwege die geestelijke heerlijkheid die de gedurige oorsprong is van alle schoonheid, zo oud en zo nieuw, zo uitbundig en zo stil.

Werkelijk, hoe zouden wij ooit over de liefelijkheid en de majesteit van Jezus' verschijning uitgedacht en uitgesproken raken? Let wel, niet zoals wij over de schoonheid gelijk wij die in de kunst beleven nooit uitgesproken raken, want de verschrikkelijke zijde van de schoonheid, haar onbeschrijfelijkheid, laat in ons een gevoel van weemoed achter. Doch als wij over Hem niet uitgesproken raken geeft het ons een voorgevoel van de eeuwige heerlijkheid, waarin nog zoveel meer te roemen, nog zoveel meer te verwachten, nog zoveel meer te omhelzen is. Inderdaad, het is onbeschrijfelijk! Goddank onbeschrijfelijk met een *andere* onbeschrijfelijkheid dan de onbeschrijfelijkheid van onze ellende, niet uit te spreken omdat Hijzelf, de mens Jezus Christus, eeuwig is, nog beter: niet omdat Hij eeuwig is (want dan bleef het koud en op een afstand) maar omdat Hij *eeuwig is in de tijd*, dat wil zeggen: eeuwig in ons leven, eeuwig in Bethlehem en op Golgotha, maar ook hier in Amsterdam en in de kleine en grote dingen van ons bestaan.

Nee, 'het eeuwige' is niet zo abstract dat wij het kunnen stellen als een grensbegrip¹⁴, het is vlakbij, en het doorzingt ons en maakt ons onrustig. En de onbeschrijfelijkheid van wat Christus is en doet jaagt ons voort, almeer van onszelf af en naar Hem toe.

Werkelijk, zouden wij ons aan deze onbeschrijfelijkheid gewonnen geven, dan ware het toch zo dat... ik acht dat de zogenaamde onbeschrijfelijkheid van de wereldellende en de zonde van alle geslachten *klein* zouden worden tegenover de waarachtige onbeschrijfelijkheid van deze *Ene*. Christus is zózeer anders dan al het andere dat in de wereld wordt gesteld, dat al dat harde, metaalharde, spijkerharde en onwrikbare wegsmelt in de glorie van zijn presentie. Christus in alle onschijnbaarheid¹⁵ breekt de orde en het getal en de maat van wat ons voorkomt noodwendig, onvermijdelijk, onherroepelijk te zijn. Hij is de openbaring van God, de tegenwoordigheid onder ons van een liefderijke Vrijmacht, waardoor gedane zaken wél een keer nemen, waardoor een onherstelbaar verleden wordt hersteld, een onuitwisbare schuld waarlijk uitgewist, het ten dode gedoemde leven wordt vrijgesproken en vrijgelaten en vrijgemaakt uit de dienstbaarheid van de verderfenis tot de vrijheid van de heerlijkheid van de kinderen Gods [Rom. 8: 21].

Dat zijn grote woorden, inderdaad, maar dáárvóór zijn we dan ook in de kerk. In de kerk worden alleen grote woorden gesproken, en wanneer men dit nalaat of niet ernstig neemt of niet meer zou wagen, dan konden we wel ophouden!

Vanwaar, hoe komt het dan dat alles wegsmelt in de glorie van zijn presentie? Zie Jezus heeft nog ándere dingen gedaan, telkens weer heeft Hij nog andere daden gesteld. Hij is vroeger en nu en de eeuwen dóór bezig geweest bevreesde harten te bevrijden, vermoeden en belasten rust te geven [Mat. 11: 28], gebrokenen en vertwijfelden te troosten en te zegenen, verlorenen genade te geven... O! hoe Hij vereenzaamden heeft deel gegeven aan de eeuwige Godsgemeenschap, hoe Hij de kracht werd en de weg voor gans hulpelozen en verdwaalden! Hoe hij een haven is geworden voor degenen die waren stukgestormd! Hoe hij gedragen heeft al de rebellie van de mensen en stervenden alom heeft doen zeggen: wees gegroet, o Kruis, mijn enige hoop!¹⁶

Ik moet wel vrezen dat velen aan het ware wonder voorbijgaan als ze dit op de gewone wijze misduiden, namelijk dat de gedachtenis aan, de invloed van, de suggestie van het *beeld* van Jezus dit teweeg zou brengen. Geen mens die iets van de ándere dingen ervoer die Jezus gedaan heeft kan ook maar een ogenblik denken dat Jezus dood zou zijn en dat, zoals men pleegt te zeggen, zijn 'geest' doorwerkt – ja, hoe? waar? in christelijke mensen, christelijke boeken? religieuze jeugdherinneringen van enkelen en van een heel werelddeel? Hier gaat het om het *hart* van het geloof, van de orthodoxie, van de liturgie, van het gebedsleven, van de mystiek die haar gloed spreidt over de dagelijkse dingen: Christus zélf, de Levende, doet

¹⁴ Immanuel Kant (1724-1804) toonde aan dat van God geen zekere kennis mogelijk is. We kunnen (en moeten misschien) God denken als een idee, maar we kunnen van Hem niet weten als van een welomschreven object. Dat ligt aan de aard van ons kenvermogen, waardoor we wat onze zekere kennis betreft zijn aangewezen op de verschijnende werkelijkheid. Het fameuze 'Ding-an-sich' is een grensbegrip, waarvan Kant de realiteit niet betwist of betwijfelt, maar dat we nooit zullen kennen in de zin van weten wat het is. We kunnen niet achter de verschijnselen kijken.

¹⁵ Germanisme; 'unscheinbar': onopvallend.

¹⁶ 'O crux ave, spes unica': strofe van de voormiddeleeuse kruishymne *Vexilla Regis prodeunt*, met daarin ook de zinsnede 'het geheim des kruises'. Zie gezang 36, verzen 1 en 7 (1938), Liedboek (1973) 185, verzen 1 en 9.

dit alles door tegelijk in de heerlijkheid van de Vader en bij ons te zijn, Hij doet deze andere dingen door te zijn die Hij is, door *tegenwoordig te zijn gelijk Hij tegenwoordig is*. En niets is voor mijn gevoel een droeviger verraad aan Christus dan de wijze waarop velen schijnbaar zeer positief spreken van Jezus, de levende Heer, terwijl ze toch eigenlijk bedoelen dat er een invloed uitgaat van het Jezusbeeld dat door de evangeliën tot ons is gedragen en dat wij ons onder het gezag stellen van dit herinneringsbeeld als ware dit een Heer. “Zie, Ik ben met ulieden alle de dagen tot de voleinding der wereld!” [Mat. 28: 20] – dat is ándere taal, dat is de taal van Hem die werkelijk zelf hier en nu al die andere dingen doet waardoor wij ons bekeren en tot leven komen. Het gaat hier om een *rechtstreeks* gebeuren, om het eigenlijke gebeuren, waardoor alle andere gebeuren wordt begrensd, waaraan het wordt gemeten op zijn gehalte van realiteit, waardoor het wordt geheiligd naar de mate van zijn deelname aan dit éne Gebeuren van de hemel onder ons. Ja, Jezus heeft nog vele ándere dingen gedaan, Hijzelf, gisteren en heden...

Hoe deed Hij dat alles? Hij deed het (en het is wederom onbeschrijfelijk) door ons te redden van onszelf en van onze wereld, ons te redden door zelf onder te gaan. Hij geneest door toe te slaan, Hij heelt door te wonden. [Job 5: 18] Zijn vrijmacht is van goddelijke aard! Hij is tegenwoordig door op te varen ten hemel. Hij is openbaar in verborgenheid door zich nederwaarts te begeven in onze vloekbeladen samenleving. Zijn trouw draagt het goddelijk waarmerk!

Hij doet alle dansers en spelers op de markt van het leven stilstaan en ontbindt een hemelse dans in de leden van de zinnen. Hij is openbaar geworden aan degenen die naar Hem niet vroegen, Hij is gevonden door hen die niet naar Hem zochten. [Rom. 10: 20]

Hij doet andere dingen en Hij doet ook de dingen die Hij beloofd heeft ánders dan wij verwachten. En Hij vindt de wegen in het wegen-loze en Hij heft de banier boven alle ondergangen en Hij stort de vreugden uit in gouden stromen waar gans het leven verdwergd en verschrompeld werd. Nog eens: niet de herinnering aan de historische Jezus en niet de hypothese van de Jezusidee doen dat. Gans niet overdrachtelijk, maar zeer wezenlijk en onmiddellijk mogen wij beleven hoe Hij heeft gedaan, de goddelijke dader, zijn daden, voor ons, in ons die nu leven.

En alles wordt voor ons arme hart *anders*, omdat Hij andere dingen doet en steeds weer als de Andere aan ons verschijnt. En de ruimte van het heelal géldt niet, en de tijd van alle eeuwen télt niet en het verleden dóet er niet meer toe, kan zich niet meer als onveranderlijk voordoen. En de toekomst komt ons tegemoet, is ons reeds geschonken, en de gerechtigheid is ons reeds toegerekend – en het wonderlijkste van alles is misschien wel dat onze dóód voorbij is en dat onze hel in de hel geworpen werd.

*Jezus, leven van mijn leven!
Jezus, dood van mijnen dood!
(...)
Ik, onrein, in schuld verloren,
ben opnieuw in U gebóren.¹⁷*

¹⁷ Zie gezang 49, verzen 1 en 3 (1938), Liedboek (1973) 182, gewijzigd.

Zo is Hij doorgedaan andere dingen te doen! Zo is Hij voortgegaan in uw midden, heeft de grenzen overschreden en heeft aan u bewezen: “Mijn vader werkt tot nu toe en Ik werk ook” [Joh. 5: 17].

Nietwaar, terwijl de boeren zitten te kaarten in de kroeg doet God in de aarde het gewas gisten, terwijl wij gisteren disputeerden of er wel een God is werkt Hij, Christus, aan onze harten, want Hij heeft de stille troon van zijn overmacht gezet, ook in de kelder van onze verlorenheid, in de onderwereld van onze verharding.

Terwijl wij niet meer geloven kunnen en het voornemen hebben niet meer te geloven, omdat wij tóch eenzaam zijn, doet Hij andere dingen, niet bij stukjes en beetjes, niet langs lijnen van geleidelijkheid, maar wonderbaar... zodat een huiver ons doorvaart.

In dit onbeschrijflijke is vervat wat wij niet vatten, wat ons denken te boven gaat, maar ook wat ons geloven te boven gaat. Daarom ligt in dit onbeschrijflijke en onuitsprekelijke de *vrede* die alle verstand te boven gaat, gelijk het kinderlijk, in korte regeltjes heet in een gezang dat vroeger in onze bundel stond:

*Die rust,
Gods rust,
gaat ons denken,
al ons denken en gelooven,
onuitsprekelijk ver te boven.*¹⁸

Broeders en zusters, als Jezus Christus andere dingen aan ons doet en anders met ons handelt dan iemand van ons denken kan, dan doet Hij dat omdat Hij anders *blijft* dan alle voorstellingen van de mensen kunnen bevroeden, omdat Hij is de Man van smarten [Jes. 53: 3], die terwijl Hij het *kruis* draagt toch in de heerlijkheid van de Vader *blijft*. Dat wilde ik u nog zo graag eenmaal zeggen, opdat gij het voorgaande niet zou verstaan als een glorieuze waarheid in analogie met aardse zegetochten en geestelijk-politieke penetratie van nieuwe gebieden. Heel stil, eerder in onthouding dan door inmenging, eerder in verscholenheid dan in publieke pretentie doet Hij, die goddelijke dader, zijn daden. Hij is de onder het kruis gebukte, de door de werelddaver bedolven stille stem van het Hart, Hij is het enig hart dat werkelijk met ons meeleeft als alle andere harten te veel met zichzelf hebben te stellen. Het geheimenis van het kruis gloort in deze wonderlijke heerschappij: Hij, als de verhoogde Heer, spant zich niet voor de wagen van de evolutie, past zich niet aan aan de methoden van deze wereld, maar Hij is enkel present in de grootste, allerstilste nederigheid, zodat Hij volkomen kán worden genegeerd, gesmaad, getrapt of met sympathie ‘besproken’, getaxeerd, en gewaardeerd en vereerd; zie dat alles gebeurt – maar *daardoor en daarin* doet Hij ándere dingen gebeuren.

Wat daar dan geschiedt is niet te verstaan als de doorwerking van zijn invloed, als de ontwikkeling van een kiem door Hem in de mensheid gelegd, nee... Hijzelf is present en werkzaam. Houd daaraan vast! Laat deze realiteit u tot gedurige verheugenis strekken! Opmerkenswaardig is in dit verband de aanhef van het boek *Handelingen der apostelen*: “Het eerste boek heb ik gemaakt, o Theofilus, van al hetgeen Jezus *begonnen* heeft beide te

¹⁸ Herkomst onbekend.

doen en te leren". Lukas zegt dus: in mijn evangelie is de leraar en de dader Christus, maar wat Hij daar deed zet Hij nu vóórt in de daden van de apostelen. Hij is en blijft (op mystieke wijze) de hoofdpersoon die zich een gemeente vergadert tot in de uithoeken van de wereld. Maar ook deze daden zijn *vormen van lijden*! Zijn daden zijn de verborgen machtsbetuigingen van de gekruisigde, Hij stelt nog altijd zijn gebeuren bóven het wereldgebeuren door *eronderdoor* te gaan, Hij wint nog steeds de mensenharten door zich te laten negeren, Hij dringt nog steeds dóór door zich te laten verdringen, Hij wordt nog steeds meer dierbaar aan het hart dat de vrijheid heeft geproefd Hem te verachten als de onwaardigste onder de mensen, een smartenman en een onmogelijk geval. Zo, door deze omkering van alle maten en gewichten, heeft Hij gehandeld met en aan ons. En nu zullen we dit in woorden vatten, in ons getuigenis opvangen, en we komen er niet mee kláár. Het heeft noch maat, noch perk, noch peil!¹⁹ Het is een gebeuren, het is het eigenlijke gebeuren, niet slechts met een term die ten slotte een stemming uitdrukt: onbeschrijfelijk, maar objectief en waarachtig niet te beschrijven.

Alle geschriften van de kerkvaders of die van de mystieken en scholastieken hebben het toch ook niet gezegd! En wat de gereformeerde vaders opnieuw hebben ontdekt, is toch ook nog het laatste niet. Wat de bevindelijken hebben gezegd, wat de dogmatici of de activisten hebben gegeven is het eigenlijke evenmin.

Hebben alle prille zangen van de oude liturgie het dan vertolkt? Of al de muziek van Ambrosius via Palestrina tot Bach toe en verder?²⁰ Of, om het dichter bij u te brengen, heeft u ooit een schilderij gezien waarop Christus werd voorgesteld dat u ook maar enigszins bevredigde? Hebt ge Hem ooit anders herkend dan in het woord, in de vertolkende sprake waarvan de Geest zich wilde bedienen, opdat het u recht ter harte zou gaan? Maar ook dit zuiverste en diepste waaraan de gereformeerde eredienst, het gereformeerde leven hangt brengt niet tot uitdrukking hetgeen daar nog roept om vorm, om gestalte, om klaarheid en al-verzoenende schoonheid...

Of hebben al de preken en Bijbellezingen, homilieën en leerredenen van bijkans twintig eeuwen, al wat onder duizenden gewelven voor de oren van volken is uitgedragen, met alle gevoelens die dit heeft gewekt... *het* vertolkt? Of heeft soms een van die levensbeschrijvingen van de moderne woordkunst, van Renan tot en met Van Schendel en Mauriac, Jezus zo beschreven dat onze zielsblik er met bevrediging op rust?²¹

'Onbeschrijfelijk', nietwaar, is soms onze teleurstelling en niet zelden onze wrevel!

O ja, wij kunnen met een stille vreugde terugzien naar wat de kerk heeft gedaan om het te zeggen, anders, dieper, eenvoudiger, fijner dan wie en wat ook, hoe zij het heilgeheim met gevoelens en gedachten heeft omgeven waarin zich de acribie aftekent van de liefde, maar zelfs daar werd het diepste niet geraakt en een einde kwam hier wel allerminst in zicht.

¹⁹ Gezang 171, vers 4 (1938), Liedboek (1973) 452.

²⁰ De hymnen van Ambrosius (ca. 339-397) waren van grote invloed op de bloei van het liturgische lied in de tweede helft van de vierde eeuw. Zij golden als toverspreuken ('carmina') waarmee hij de zijnen behield voor de orthodoxie. Giovanni da Palestrina (1525-1594) wist het concilie van Trente te winnen voor de polyfone kerkmuziek, waarvoor zijn 'palestrinastijl' tot voorbeeld werd gesteld. Johann Sebastian Bach (1685-1750) wordt beschouwd als de grootste componist van de lutherse kerkmuziek.

²¹ *Vie de Jésus* van Ernest Renan kwam in 1863 uit, Arthur van Schendel schreef *De mensch van Nazareth* (1916) [2566], François Mauriacs *Vie de Jésus* verscheen in 1936.

Geen prediker, hoe verlicht ook en hoezeer geheiligd, hoe helder of hoe geestdriftig zijn taal en getuigenis zij, heeft het ooit onder woorden kunnen brengen, ja zelfs maar kunnen benaderen.

Onbeschrijfelijk! en nog gans anders dan de onbeschrijfelijkheid van de schoonheid... want hier zijn niet de tranen van hopeloze eenzaamheid die de schoonheid in haar volkomenheid wekt (dat eigenaardige kenmerk van de schoonheid). Nee, hier is de vreugde! – de geremde, de gestoorde, de teruggedreven, de overschaduwde, de door ons onvermogen als de engelen te zijn, in kracht van kennis en lof, verdonkerde vreugde, maar toch... de vreugde!

Zie zelfs aan het eind van het evangelie, hetwelk toch Gods eigen woord is, staat dat kwantitatief nog lang niet alles gezegd is... en dat wat daar staat kwalitatief nog nauwelijks is begonnen te lichten. Want ook het volbrachte zelf is een eschatologisch geheim dat nog op zijn volle onthulling wacht, dat zijn ontsluiting tegemoet gaat in de verte, dat zich uitstrekt tot de openbaring van Hemzelf.

Er zijn voortekenen van: “Ik ken een mens in Christus die is opgenomen geweest in de derde hemel en hij is opgetrokken geweest in het *paradijs* en heeft gehoord onuitsprekelijke woorden, die het een mens niet gegeven is te spreken” [2 Kor. 12: 2-4]. Maar dit uitzonderlijk voorteken van het allerlaatste moet in lagere regionen zich herhalen en herhaalt zich inderdaad daar waar de gemeente in verwondering en verering opziet en rondziet in de heilige ruimte van de tekenen en zegelen en het onbeschrijfelijke aanbidt in het gesprokene. Voorteken van het allerlaatste is met name alles wat op deze reis naar het paradijs lijkt bij de bediening van het Woord en de toepassing van het heil aan onze harten. Ja men kan zeggen dat het gewone leven van maandag tot en met zaterdag, met alle ijver en misère en in alle ondoorbroken zakelijkheid, dáárom *heerlijk*-gewoon wordt omdat wij weten dat het doorstraald wordt met vooruitgeworpen stralen of met de naglans van zulke uren als waarin wij getroost zijn, in deze benedenste delen van de aarde, als waren wij in de derde hemel, namelijk op de zondag, op de sabbat, in die uitverkoren ruimte die God geheiligd heeft opdat wij daar zouden verkeren en onze jeugd vernieuwd zouden ontvangen. “Gij drinkt ze uit de beek uwer vreugden en zij worden dronken van de overvloed van uw huis.” [Ps. 36: 9]

Vanwaar stamt de nuchterheid en matheid van onze eredienst? Komt het niet voort uit onze zekerheden? Uit onze boeken die excerpten zijn? Uit onze preken die herhalingen zijn van onze eigen herhaalde gedachten en niet, desnoods stuntelige, heenwijzingen naar het wonder van Christus' presentie? Komt het niet hier vandaan dat wij niet laten gelden dat Jezus nog vele ándere dingen doet, zélf doet, nog heden ten dage onder ons? Is de schijn van de dood niet over zo menige samenkomst uitgebreid doordat wij de openbaring van God beschreven wanen en áf, en begrijpelijk, en overzichtelijk en hanteerbaar? Is het niet zo dat in ons de schroom, de huiver, de hartgrondige eerbied gaandeweg gingen ontbreken? Is het niet zo dat wij daarom óf twijfelziek mokken en morren óf met religieuze woorden om ons heen slaan en de nood van ons hart overschreeuwen? Komt het niet dáárdoor dat wij het rechte *stamelen* hebben verleerd?

Werkelijk gemeente, als wij maar meer tot stamelen kwamen dan zou er ook meer *jubel* zijn, en als wij maar meer zúchtten, de zucht niet gering achtten dan zou er ook meer

onmiddellijk, waarachtig gebed zijn. Want er is geen jubel dan die uit het stamelen geboren werd en er is geen gebed tenzij het zuchten van de creatuur in ons oprees.

Onbeschrijfelijk...!

Maar, zult u vragen, wat is dan de Schrift? Dat is toch stellig het welgeschrevene, het terdege beschrevene, dat wil toch zeggen dat wij het eigenlijke en ware weten kunnen, juist omdat het geschreven is. Daar moeten wij ons toch aan houden!

Goddank, ja! alstublieft, daar stáát het, daar staat het geschreven voor onze ervaring en tégen onze ervaring en bóven onze ervaring. Als er niets geschreven was, dan zouden wij tot die uitroep 'onbeschrijfelijk!' niet komen, gelijk wij, als die muziek niet had geklonken en die tinten niet waren gelegd aan de avondhemel en die beminde of bewonderde mens geen zeer bepaald beeld in ons had achtergelaten, geen grond zouden hebben gehad voor het besef 'onbeschrijfelijk'.

Op het getuigenis van de Schrift mogen wij ons neerleggen voor tijd en eeuwigheid, in leven en sterven.

Aan het eind van het voorlaatste hoofdstuk van het Johannesevangelie staat: "Jezus dan heeft nog wel veel andere tekenen gedaan in de tegenwoordigheid zijner discipelen, die niet geschreven zijn in dit boek; maar deze zijn geschreven, opdat gij gelooft dat Jezus is de Christus, de Zoon Gods; en opdat gij, gelovende, het leven hebt in zijn Naam". [Joh. 20: 30v.] De *Naam*, dat is het onbeschrijfelijke, en het 'leven', dat is het beséf van het onbeschrijfelijke! Deze Naam, dat is deze Openbaring, is nog niet begrepen en daarom is dit leven, hetwelk is het leven van het gelóóf, nog niet tot zijn einde gekomen.

Zie zo is het geheimenis van Gods openbaring altijd dat zij openbáring is. Maar niet een die ons doet zeggen: nu is het ons klaar – hoewel er geen reden is tot de klacht dat het duister zou zijn. Is het niet het licht, een lichtkern en een bevende aura daar rondom die ons de ogen verblindt? Zijn we niet telkens moe en gelukkig door de goedheid die het al te boven gaat, door de goedheid die duurt in eeuwigheid?

Nee, God is meer dan 'de godheid' en Gods werkelijkheid is weliswaar niet iets *anders* dan zijn Naam, maar wel iets *meer*, namelijk de verborgenheid van de openbaring zelf, het mysterie van de heldere heilskennis zelf die de afglans van de schoonheid eenmaal zal overstralen.

Dat ons de Schrift gegeven is, is niet opdat wij rustig zouden aanwijzen: daar staat het geschreven, om nu verder in de ons bekende wereld op de maar al te gangbare wijze te verkeren. Nee, het moet ons *gezegd* worden dat en hoe en waarom het *onzegbaar* blijft... maar nog veel meer opdat wijzelf zouden zeggen vanuit een innerlijk weten: het is onbeschrijfelijk, namelijk juist dat eigenlijke, ene en eenvoudige dat door het geschrevene bedoeld wordt.

Hoe zou de Oneindige ons ook anders openbaar kunnen worden dan in het eindige, ja in het vlees, in nederheid en verborgenheid. Maar hoe zou dat eindige werkelijk openbáring zijn, hoe zou het geschrevene werkelijk Gods woord zijn als het ons niet openbaar werd als een teken en gelijkenis van de onbeschrijfelijke Naam, die hemel en aarde verenigt te zaam.²²

²² Een door Miskotte graag geciteerde regel uit 'Daar ruist langs de wolken', geschreven door Eduard Gerdes in 1858, lied 33 in de zangbundel van Joh. de Heer (1905).

Zo is het toch in de brieven van het Nieuwe Testament voortdurend. “Gode zij dank voor zijn onuitsprekelijke gave” [2 Kor. 9: 15], en we horen “dat het lijden van deze tegenwoordige tijd niet opweegt tegen het gans zeer uitnemend eeuwig gewicht der heerlijkheid” [Rom. 8: 18, 2 Kor. 4: 17], we horen dat er geschied is in Christus’ verschijning “wat het oog niet heeft gezien en in het hart des mensen niet is opgeklommen, hetgeen God bereid heeft hun die Hem liefhebben” [1 Kor. 2: 9], dat wij niet kunnen omvatten “de lengte en breedte en diepte en hoogte, maar bekennen de liefde van Christus, die de kennis te boven gaat” [Ef. 3: 18v.], dat er een erfenis bewaard wordt, “onbevleekelijk en onverwelkelijk en onverderfelijk” [1 Petr. 1: 4], dat “ondoorzoekelijk zijn de oordelen en onnaspeurlijk de wegen Gods” [Rom. 11: 33], dat “de Heilige Geest voor ons bidt met onuitsprekelijke zuchtingen” [Rom. 8: 26], dat Christus is degene “dewelke gij niet gezien hebt en nochtans liefhebt, in dewelke gij nu, hoewel Hem niet ziende, maar gelovende, u verheugt met een onuitsprekelijke en heerlijke vreugde, verkrijgende het einde uws geloofs, namelijk de zaligheid der ziel” [1 Petr. 1: 8v.]. Wat mij betreft: wel vaak heb ik tijdens de dienst of in de herinnering ervan moeten denken aan die tonen uit de *Matthäus Passion*:

*Ich will dir mein Herze schenken,
Senke dich, mein Heil, hinein!
Ich will mich in dir versenken;
Ist dir gleich die Welt zu klein,
Ei, so sollst du mir allein
Mehr als Welt und Himmel sein.*²³

Wij weten allen dat dit wonderbare kennen van wat de kennis te boven gaat niet regelmatig zich voltrekt, dat ligt niet gereed en komt niet op bestelling. Het is in en door de kerk, door de eredienst en er deugt waarschijnlijk iets niet wanneer gij nooit daardoor in ‘uitzinnigheid’ raakt. Hoor naar Paulus: “Daarom, indien wij uitzinnig zijn, wij zijn het Gode, indien wij gematigd zijn van zinnen, wij zijn het voor u” [2 Kor. 5: 13], om uwentwil, ons aanpassende aan u (want het is niet goed dat de ‘uitzinnigheid’ van de één aan de ander zich zou voordoen als krankzinnigheid), maar gij – zo roepen wij u op – wordt gij dronken in de Geest! Overdrijving is niet wel mogelijk in deze dreven! En eerder dan hartstocht is de matheid een tekort dat bij het geloof niet past.

“Zij worden dronken van de overvloed uws huizes, Gij drenkt hen uit de beek uwer vreugden, want bij U is de fontein des levens en in uw licht zien wij het licht.” [Ps. 36: 10] Zo heeft het de dichter van Psalm 36 gezien van anderen en zelf gekend.

En nu, wat volgt uit dit onbeschrijfelijke?

Niets anders dan het *zwijgen* van het geloof! Het geloof in het beschrevene kan slechts worden omschreven met de uitroep: onbeschrijfelijk! Wij geloven in het geschrevene als in het getuigenis van het onbeschrijfelijk Gebeuren.

²³ J.S. Bach en Ch.F. Henrici (libretto): *Matthäus Passion* (1729). BWV 244, 13, sopraanaria.

Hoor, zo klinkt het ook dóór in onze tekst, in het woordje: Amen. Dat 'amen' is stil, ingetogen! Het is niet zoïets als: ik geloof het wel, of: hiermee zijn wij het volkomen eens. Nee, niet in nuchterheid en matheid kan dit worden gezegd. Het zal steeds gedrenkt zijn in het besef van het onuitsprekelijke, van wat de kennis te boven gaat. Juist het geloof zegt: *ongelooflijk!* Amen! Ik acht dat ik met al mijn werelddagen niet klaar zou komen indien ik vertalen en vertolken wilde wat Jezus zijn volk en mij gedaan heeft. Amen! Het is en blijft waar en zeker, zo waar en zo zeker dat we nu, helaas, ophouden moeten te zeggen hoe waar en hoe zeker het voor ons geworden is.

Dat amen is echter evenmin een teugelloze en tomeloze gevoeligheid die om zo te zeggen in eigen vaart voortdrijft in vage beseffen, in een zee van wortelloze sentimenten. Zie het is juist het concrete, de gestalte, de arbeid, het kruis wat Jezus gedaán heeft, deze dingen en de 'andere dingen' die het ons hebben aangedaan en die het ons telkens weer aandoen. Amen! Dat zal een spreken zijn vol zwijgen, omdat het toch niet te zeggen is, maar het is tegelijk een zwijgend *loven* waarin opgetast ligt en gereed om uit te varen een menselijk zingen zonder einde en waarvan de voorslag en het voorspel door onze matte tijden snijden als een belofte van de zaligheid die ons nimmermeer zal ontgaan.

En zeg nu eens of gij daarvan iets kent, van dat zwijgen en van dat hymnische leven?

Zo nee, dan komt dat toch omdat al wat Jezus gedaan heeft u niets gedaan heeft, omdat ge meent dat het eenmaal gedaan is en dat het daarmee gedaan is. Dat komt toch omdat gij de Schrift hebt laten geschreven zijn gelijk een ander goed boek dat aan de markt komt, zij het ouder, degelijker, vromer, stichtelijker.

En die inzinking die u hebt gekend, was die wérkelijk omdat het onbeschrijfelijke van het wereldleed en het onbeschrijfelijke van uw verlorenheid u de keel heeft toegeknepen? Of was dat – nu kunnen wij dit vrijmoedig aanwijzen – misschien een boze bui waarin gij u onttrekken wilde aan de nieuwe Nabijheid?

Maar wij willen elkander vanavond geen verwijten maken, wij willen de onbeschrijfelijkheid van Jezus Christus voor het laatst samen aanbidden en vieren.

Doch waarom zou gij het *niet* hebben, waarom zou het u nog nooit zó gezegd zijn dat de jubel ook in uw hart ontsprong, waarom zou die nieuwe voorjaarsavond voor u ook niet komen waar de algenoegzaamheid van Christus aan uw hart wordt toegepast, waarom zou voor u die muziek niet rijzen waarin het geloof van de Kerk van alle eeuwen uitstroomt, waarom zou ook voor u de Gestorvene, die lééft, nog niet eens worden de onbeschrijfelijke schat van uw hart! Waarom zou er geen einde komen aan uw dwaasheid God overal te zoeken behalve daar waar Hij zich voor al de zijnen steeds te herkennen en te genieten geeft?

En gij die zegt: ach dat *heb* ik gekend, maar ik ben het weer kwijtgeraakt... staar niet néér in uzelf en koester het verleden niet, staar niet gestadiglijk op de onbeschrijfelijkheid van de wereldellende en de onbeschrijfelijkheid van uw eigen staat, en het zal u overkomen dat u heel opnieuw voor ogen wordt gesteld wat gedaan is, wat geschreven is en beschreven... het bloed, het vergotene, het werk, het volbrachte, het testament, het bezegelde, het geschrevene, onbeschrijfelijke.

Vrienden, ik ben aan het einde, ik moet ophouden. In velerlei betekenis. De doodsgrens is

overall opgericht en de schaduw van deze grenspalen valt al vroeg over onze levensweg. Ik moet ophouden en ik laat mij moeilijk daarover troosten door de mensen: als een onwillig kind heb ik het aangehoord dat ik toch nog niet dóód ben en niet oud, dat het professoraat in de heilige theologie toch ook een schone taak betekent, dat ik nog wel eens genodigd zal worden op deze of een andere kansel – en toch, het is een einde en u kunt het me niet ontstrijden en ik persoonlijk moet ermee in het reine komen.

Ik heb geleefd onder u, van zondag tot zondag, van kansel tot kansel gaand, soms misschien als een eekhoortje stil huppelend van uiterste twijg op twijg, soms mij slingerend van stam tot stam als een aap, zij het een mensaap, om te leven, mét mijn ellende, *in* het heiligdom, om de bediening van het Woord, om Gods wil enigszins op peil te houden en niet te zinken beneden een meer of min draaglijk minimum.

Zie als ik één ding heb begeerd, van jongs af aan, dan is het: goed te mogen preken... en ik zou het kunnen, ik zou het, zoals de overmoed dan meent, beter doen dan die of die onbevredigende prediker en naar het voorbeeld van die of die vereerde voorganger! Doch zie, men worstelt en het wordt niemendal – dan laat men zich vallen op zijn eigen plaats en het wordt iéts. Dan wordt men ouder en rijper en het is weer niéts. En dan komt het einde... het einde met schaamte als men denkt aan elke Christusdaad in het bijzonder, het einde met verrukking als men beseft hoe ze één voor één verteld zouden moeten worden, het einde dat al zuchtende glimlacht: 'Ik acht dat ook de wereld zelve de ongeboren goede preken niet zou bevatten. Amen'. En dat het vanavond helemaal een gestamel werd, ik acht dat het niet alleen dááaraan ligt dat ik geen goede tekst heb kunnen vinden en in dit formele omschrijven moest bevangen blijven, maar dááaraan dat aan de grens van alle teksten het teken van de onbeschrijfelijkheid is opgericht, "opdat wij, gelovende, het leven mochten hebben in zijn Naam", in zijn openbaring, in zijn volbracht werk, dat nog niet onthuld is, dat in zijn eigenlijke volheid verborgen is, totdat het heten zal: het is geschied! (Opb. 21[: 6]). Genoeg zij het ons ook vanavond gelijk zo menigmaal door genade gebracht te zijn tot Gods heilige berg en tot zijn woningen, om de lieflijkheid van de Heer te aanschouwen en te onderzoeken in zijn tempel.²⁴

En als gij vraagt of het *blijft*, dan zeg ik: nee, wij zijn niet in de hemel! Maar toch, voor zover de Here Jezus u dierbaar is geworden zullen de uren niet ontbreken die voluit te maken hebben met het leven van de Heer en het leven in de Heer, ja blijde dagen zijn er nog in het leven, hoe weinig ook, daar zijn er nog, voorwaar, en gaarne zou ik alles, alles geven om één van die, mijn God, om enen maar, wanneer ik U gevoel, U heb, U draag, mij onbewust van U zelf ben, van mij niet meer, U noemen kan: mijn God! en zonder klagen herhalen: God!, mijn God en lieve Heer!

*Gij, God van al dat is of nooit zal wezen,
wat komt Gij toch mij arem ding zoo bij,
wat ben ik zelf hoog hemelhoog gerezen,
hoe diep gegrond ik in ellenden zij?
(...)
Ben ik het nog die weene? Kan mijn herte*

²⁴ Mengcitaat van Ps. 43: 3 en Ps. 27: 4.

*nog de edele taal der liefde, dat zoo lang
 gesloten ligt, door zonde, en zeer en smerte,
 aan ketens vast, en naar de dood verlangt?
 (...)
 o! Blijde stonden zijnder nog in 't leven,
 en, ware, o God, Uw Hemel anders niet
 als één van die, nog zou ik alles geven
 voor één van die, gelijk ik nu... ik nu, geniet.²⁵*

Zo ongelukkig en ellendig wij mogen zijn, wij worden in zulke stonden als het ware de stoet van de engelen gewaar die wij gelijken zullen. De donkere afgronden van ons leven die wij niet aankunnen, die wij zelfs niet verstaan, worden openbaar als een bewogen diepte die ópstuwt naar de bestaanswijze van de cherubijnen. Er zijn duizend wegen waarlangs de mens tot de engel zich strekt, niet omdat hij zich voorneemt een engel te worden, maar omdat het leven dat hij leeft zózeer een voorlopig leven is dat het daarin gekomen beschrevene als voorteken van de onbeschrijfelijkheid hem ver-rukt en hem met smart en vreugde aandoet, omdat nog niet verschenen is wat wij zijn zullen [1 Joh. 3: 2]. Het wezen van de engel is niet de deugd of de dienstvaardigheid, maar de lof, de lofzegging, de lofprijs. De mens is slechts mens dáárin dat hij dit zijn mens-zijn te buiten gaat en in het geloof, met God verenigd, verstaat wat hij uit zichzelf nimmer zou verstaan. O, blijde stonden zijn er nog in het leven! en het zijn de uren waarin de ons verleende hoogheid, zich strekkende tot de heerlijkheid van de serafijnen en cherubijnen, een afschijnsel ons wordt van het onbeschrijfelijk gebeuren, waarin de schoonheid van ons als gerechtvaardigde zondaren ons de gunst over alle creatuur te binnen brengt, zodat ons niets overblijft dan met zon en maan en dier en plant in de lofzegging óp te gaan en uit te stromen naar het hart en de bron van het onbeschrijfelijk gebeuren: Gods vrije genade, die ons verkoren heeft om in ons Niet op te staan en iets te zijn, en wel een mens die aan de uiterste rand van het koor van de engelen zich bevindt en zingt en weet en erkent en aanschouwt: God is liefde, o, eng'lenstem, mensentong, verheerlijkt Hem!²⁶

Terecht hebben de vaders gesproken van de *fruitio Dei*, van het genieten van God, en van de *visio Dei beatifica*, van de zaligmakende aanschouwing van God.²⁷ Zij hebben zich niet laten weerhouden door de vrees dat de ernst van het leven zou teloorgaan, dat een verkeerde mystiek zou ingang vinden, dat een hemelzuchtig heimwee het gebod om in dit leven in te gaan en hier onze daden te stellen zou kunnen saboteren. Zij hebben niet

²⁵ Fragmenten van het gedicht 'Blijdschap' van Guido Gezelle, in: *Gezangen, gedichten en gebeden* (1862) [2074]. In de tekst citeert Miskotte al (min of meer) de beginregels van het gedicht, die luiden: Ja! Daar zijn blijde dagen nog in 't leven, / hoe weinig ook, daar zijnder nog voorwaar, / en geren zou ik alles, alles geven / om één van die, mijn God, om éénen maar, / wanneer ik U gevoel, U heb, U drage, / mij onbewust, U zelf ben, mij niet meer, / U noemen kan, mijn God, en zonder klagen, / herhalen: God! mijn God en lieve Heer! (...) *Dichtwerken* I. Amsterdam: L.J. Veen ³1949, 417v.

²⁶ Zie gezang 25, vers 1 (1938), Liedboek (1973) 135, gewijzigd.

²⁷ Augustinus (354-430) zag het hoogste geluk van de vereniging met God niet als een zuiver filosofische en theoretische contemplatie, maar als een liefdesdaad, de '*fruitio Dei*', de pure genieting van God, die zich richt op de dus voor mogelijk en nastrevenswaardig gehouden aanschouwing van God, de '*opsis makaria*' (Plotinus, 204(?)-270, de geestelijke vader van het neoplatonisme), de '*visio Dei beatifica*'.

gemeend dat het ten slotte op 'het leven' aankwam, tenzij dan het leven dat *samenvalt* met de heiligende kennis van Christus onze Heer. Profeten en apostelen, martelaren en heilige vaders hebben ons, vanwege de onuitsprekelijkheid van God, uitzicht geopend op de lofzegging, aan de rand van al onze ijver, aan de grens van alle geduldig gedragen pijn en boven de maat van de door ons opgestapelde zonden. En wanneer we op dit aanbod zijn ingegaan, dan weten wij uit ervaring dat de vervulling van Gods geboden, voor zover die dan geschiedt in dit gebroken leven, opwast uit deze stille verrukkingen van het heiligdom. Wij dwalen niet af van het geschrevene als we, juist op grond van het geschrevene, betuigen dat de daden van de Heer een onbeschrijfelijk gebeuren zijn. Terecht blijven wij, heel eenvoudig, naar de kerk gaan om, heel wonderbaar, gezegend te worden in de grote gang van het heil van de Heer dat over de aarde gaat en over de verlorenen zich uitbreidt en dat, onschijnbaar²⁸ en weerloos, het geschonden leven beweegt en opheft en heiligt en verandert.

En terecht is er, uitgesproken of onuitgesproken, achter iedere waarachtige prediking van het evangelie de agressieve oproep:

*Brandt los, mijn hert, van al dat uw
gevlakte vlucht ombindt;
brandt los van kot en ketens,
nu de weenende ooge ontblind;
brandt los, mijn hert, 't is nu, 't is nu
dat de hemelvaart begint!*²⁹

Het heil is des Heren. Uw zegen is over uw volk!

Het heeft noch maat, noch perk, noch peil!

Ja ik acht dat ook de wereld zelve de geschreven boeken en gesproken preken en gezongen liederen niet zou bevatten.

Geloofd zij Jezus Christus!

Amen.

²⁸ Zie voetnoot 15.

²⁹ Het gedicht met deze beginregel komt uit Guido Gezelle: *Driemaal XXXIII Kleengedichtjes* (1860). Deze bundel is later integraal opgenomen in de derde druk van *Gedichten, gezangen en gebeden* (oorspr. 1862) in 1893. *Dichtwerken* I. Amsterdam: L.J. Veen ³1949, 501.